

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.36>

KOMUNIKACJA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO UKRAINY W WARUNKACH WOJNY

Anastasiia Mishchenko

aspirantka Katedry Politologii Wydziału Socjologii i Zarządzania

Zaporoskiego Uniwersytetu Narodowego (Zaporoże, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3394-3841

natuttifrutti2101@gmail.com

Adnotacja. W artykule skupiono się na modelach realizacji strategicznej komunikacji władz lokalnych w zjednoczonych hromadach terytorialnych Ukrainy w czasie wojny. Podano, jak koncepcyjnie warto opracować strategiczną komunikację między samorządem a ludnością hromady. Koncentruje się na tym, jaka powinna być komunikacja w hromadach podczas wojny. Osobno rozważane są opcje komunikacji między organami samorządu terytorialnego i zjednoczonymi hromadami terytorialnymi na terytoriach pod tymczasową okupacją i na terytoriach kontrolowanych przez Ukrainę. Każda z tych opcji jest konkretyzowana zgodnie z istniejącymi scenariuszami działania władz i społeczności. Zaproponowano podstawy projektu informacyjno-edukacyjnego, którego celem jest pomoc w budowaniu skuteczniejszej komunikacji między władzą lokalną a społeczeństwem, przygotowanie władz i ludności do różnych opcji prowadzenia wojny, zapewniając w ten sposób przynajmniej minimalną gwarancję przetrwania w warunkach zagrożeń i okupacji.

Słowa kluczowe: komunikacja strategiczna, samorząd lokalny, decentralizacja, społeczność, wojna, stan wojenny, okupacja.

COMMUNICATIONS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE IN WAR CONDITIONS

Anastasiia Mishchenko

Postgraduate Student at the Department of Political Science

Social Sciences and Public Administration faculty

Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3394-3841

natuttifrutti2101@gmail.com

Abstract. The article focuses on models of implementation of strategic communication of local self-government bodies in united territorial communities of Ukraine during the war. It is considered how it is conceptually necessary to develop strategic communication between local self-government and the population of the community. Attention is focused on what communication in communities should be during the war. Communication options between local authorities and united territorial communities in the occupied and the controlled territory were separately considered. Each of the mentioned options is specified according to the existing scenarios of government and community activity. The principles of an informational and educational project are proposed. The project aims to help build more effective communication between the local government and the community, to prepare the government and the population for various versions of warfare, thereby providing at least a minimal guarantee of survival in conditions of threats and occupation.

Key words: strategic communications, local self-government, decentralization, community, war, martial law, occupation.

КОМУНІКАЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анастасія Міщенко

аспірантка кафедри політології факультету соціології та управління

Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3394-3841

natuttifrutti2101@gmail.com

Анотація. У статті зосереджена увага на моделях реалізації стратегічної комунікації органів місцевого самоврядування в об'єднаних територіальних громадах України під час війни. Розглянуто, як концептуально варто розробляти стратегічну комунікацію між місцевим самоврядуванням та населенням громади. Зосереджено увагу на тому, якою повинна бути комунікація в громадах під час війни. Окремо розглянуто варіанти комунікації між органами місцевого самоврядування та ОТГ на територіях, що знаходяться під тимчасовою окупацією та на підконтрольній Україні територіях. Кожен із вказаних варіантів конкретизовано ще за існуючими сценаріями діяльності влади та громади. Зaproponовано засади інформаційно-освітнього проекту, мета

якого – допомогти розбудувати більш ефективну комунікацію між місцевою владою та громадою, підготувати владу та населення до різних варіантів ведення війни, тим самим забезпечити хоч мінімальну гарантію на виживання в умовах загроз та окупації.

Ключові слова: стратегічні комунікації, місцеве самоврядування, децентралізація, громада, війна, військове положення, окупація.

Вступ. Актуальність теми статті обумовлена низкою факторів, адже, окрім повномасштабної збройної війни, відбувається ще потужна інформаційна війна, ворожа мета якої ускладнити, а то і взагалі знищити будь-які інформаційні кампанії з боку України для населення, що знаходиться під тимчасовою окупацією. Сучасні науковці зазначають, що саме інформаційна війна є одним з основних складників перемоги України у цій гібридній війні. Роботою на інформаційному полі займаються не лише військові журналісти, аналітики, інформаційні центри та центральна влада. Не менш вагому роль у формуванні думки та адекватного сприйняття подій, що відбуваються в громаді та області, відіграють і представники органів місцевого самоврядування. Саме вони в змозі донести актуальну інформацію до громад, яка буде розкривати саме особливості того, що відбувається на їх рідній малій батьківщині, як протистояти ворогу у разі окупації, або як та чим можна бути корисним, якщо громада знаходиться далеко від зони бойових дій. Тому дослідження особливостей комунікації між органами місцевого самоврядування та населенням громад в умовах воєнного стану є необхідним, бо тим самим ми досліджуємо, яким чином відбувається комунікація під час тимчасової окупації та як ефективніше вибудовувати стратегічну комунікацію в громадах на території, підконтрольній Україні, яка теж зазнала певних змін через військове положення.

Основна частина. Перед Україною у 2022 році постали нові виклики: боротьба з ворогом на полі бою, економічна криза, викликана військовими діями, питання безпеки та міжнародної політики, а також низка питань, що стосуються побудови ефективної комунікації з населенням. У першу чергу це стосується комунікації органів місцевого самоврядування України з громадою в умовах війни.

Так як в Україні відбулась реформа децентралізації і базовою одиницею управління стала громада, то основним завданням місцевого самоврядування в умовах війни є налагодження системи комунікації. На сьогодні побудова та розвиток комунікації залежить від того, де саме територіально знаходиться громада, а саме на підконтрольній території України або під тимчасовою окупацією. Саме в залежності від територіального фактору повинні вибудовуватися акценти з розвитку стратегічної комунікації.

Для загального розуміння варто знати базові складники побудови ефективної комунікаційної стратегії, якщо місцеве самоврядування не налагодило стратегічну комунікацію з громадою до війни, то під час війни є особлива необхідність для розбудови даного процесу. Перед побудовою стратегічної комунікації варто надати ґрунтовні відповіді на питання: що, для кого, як, та в яких умовах буде відбуватися комунікація в громаді. Під час розробки стратегій можуть виникнути ще й інші питання, які допоможуть розширити та конкретизувати особливості стратегії. Варто зазначити, що в деяких громадах існують певні стратегії комунікації, але слід врахувати, що, виходячи з того, що в країні триває війна, дані стратегії необхідно доповнити сучасними викликами, та методами реагування них місцевим самоврядуванням. Основна увага повинна бути привернута до побудови актуальних стратегічних цілей. Окрім традиційних цілей (напр., легітимізація місцевого самоврядування в громаді, підвищення соціальної та політичної активності, залучення до підприємницької діяльності) варто включити такі як: адаптація внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) в громаді, боротьба з пропагандою та фейками (це завдання повинно виконуватися як на загальнодержавному рівні, так і в ОТГ) та загальновійськова обізнаність громади під час військового стану.

Побудова стратегій повинна розпочинатися за ієрархічним принципом, а саме від розуміння основної місії стратегії до розробки адекватної оцінки ефективності. Отже, першочергово при розробці стратегії комунікації в громаді органи місцевого самоврядування повинні визначитися з місією, яка надає відповідь на питання – для чого/кого ми працюємо, та яке саме основне завдання даного органу. Наступним кроком є розробка візії, яка представляє собою бачення майбутнього. Вона відображає, що саме варто робити для досягнення бажаного майбутнього, а також акцентує увагу на характеристиках, які повинні мати органи місцевого самоврядування.

Не менш важливим складником виступають цінності, які є дороговказом для відповідної візії. Вони виступають основними принципами та засадами, які розкривають особливості досягнення цілей стратегії. Цінності демонструють колективні зобов'язання як органів влади, так і мешканців громади. Основним результатом вище зазначеного є стратегія, яка закріплює, що, коли та як треба робити для того, щоб виконати місію. Комунікаційна стратегія включає в себе аналіз середовища, ризики, перспективи та певний послідовний план діяльності. Побудова комунікаційної стратегії повинна ґрунтуватися на аналізі внутрішнього (будь-які зв'язки всередині громади) та зовнішнього (комунікація ОМС з мешканцями, громадськими активістами, бенефіціарами, ЗМІ, представниками влади різних рівнів та ін.) середовищ. Даний аналіз робиться за допомогою SWOT, PEST, TOWS аналізів, які допомагають більш детально розробити план стратегічної комунікації громади, враховуючи усі можливі фактори впливу розвитку стратегії. Не менш важливим кроком є аналіз можливих сценаріїв розвитку комунікаційної стратегії, а саме їх здатності трансформуватися до різного роду випадків, наприклад ефективно продовжувати стратегічну комунікацію під час війни в країні. Для того, щоб основна ідейна лінія стратегічної комунікації ефективно з'єднувала місцеву владу та населення, варто розуміти об'єктивні потреби громади, сучасні виклики в інформаційному полі країни, та бути мобільним, а саме адаптуватися та змінюватися відповідно до обставин (ЦПК, 2022; Куропась, 2020).

Розглянемо більш детально ситуації з комунікацією між органами місцевого самоврядування та населенням, що склалися на тимчасово окупованих територіях. Під тимчасовою окупацією перебувають частини Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Харківської, Херсонської областей. В деяких окупованих громадах відбуваються активні бойові дії, деякі є тилловими для ворога, в яких відбувається «тихий терор» місцевого населення. Але, незважаючи на те, що люди активно намагаються виїхати на підконтрольну Україні територію, певна частина населення чекає на деокупацію та повернення українського прапора вдома. Відповідно, те населення, що залишилося без традиційних благ українського життя, стало об'єктом анти-української окупаційної пропаганди. Так як з самого початку окупації відбувався тиск на легітимні органи місцевого самоврядування громад, відповідно, комунікація між місцевою владою та населенням окупованих громад стала справжнім викликом для обох сторін. Під час перебігу військової окупації ми спостерігаємо декілька варіантів розвитку комунікації між владою та населенням. Один із найпоширеніших варіантів комунікації реалізується тоді, коли представники органів місцевого самоврядування виїхали на підконтрольну територію України та продовжують підтримувати зв'язок з громадою. Така комунікація відбувається завдяки інформаційним каналам, де голови громад або представники депутатського корпусу чи виконкому розповідають про перебіг справ, проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо запобігання поширенню фейків з боку окупаційної влади. Також намагаються доправити гуманітарну допомогу до громади та допомогти в питанні евакуації на підконтрольну Україні територію.

Альтернативою даному варіанту є ситуація, коли голова громади та представники органів місцевого самоврядування з початку окупації залишилися на території громади і продовжують виконувати свої обов'язки. В обох варіантах засобами інформування є офіційний український сайт громади (якщо його не заблокували окупаційні кібервійська) або інформаційні канали громади в соціальних мережах або месенджерах. Інформування відбувається на постійній або на періодичній основі. Мешканцям розповідають про поставлені виклики та задачі, що було зроблено органом місцевого самоврядування за певний період, розповідається про актуальні події, а саме: які вимоги ставили російська війська, яка була завдана шкода та існуючі ризики. Вказаний варіант (місцева влада не евакуювалася і залишилась працювати згідно до норм українського законодавства в умовах окупації) є можливим за умови, коли життю представників органів місцевого самоврядування та їх сім'ям нічого не загрожує. Така модель розвивається в тих громадах, які не є цікавими для російської пропаганди, тому не є інформаційно привабливими для окупантів, які орієнтовані на поступове встановлення колаборантської влади (Мищенко, 2022).

Наступним та неприйнятним варіантом є той випадок, коли комунікація представників місцевої влади з громадою відсутня внаслідок того, що голова громади, його заступники й депутатський корпус та старости населених пунктів евакуювалися на безпечну територію та взагалі не виходять на зв'язок з громадою. У такому випадку громада залишається без об'єктивної інформації щодо перебігу військових дій в країні, тим самим утворюється вільний простір для поширення дезінформації та утворення окупаційного інформаційного вакууму (Мищенко, 2022).

У таких випадках допомагають або волонтери, або активні громадяни, які здатні взяти на себе зобов'язання щодо інформатизації та допомоги населенню громади. Після деокупації громад, в яких під час окупації сталася така ситуація, однією з основних цілей мешканців громади буде не допустити до влади тих людей, які покинули громаду та залишили її населення напризволяще.

Не менш жахливим варіантом є той, коли окупанти викрадають голів громад або інших представників місцевого самоврядування ОТГ. Таким чином будь-який варіант комунікації зводиться до нуля. Місцева влада приходить в дезорганізований стан, усувається самопроголошеною окупаційною та колаборантською владою, і тим самим громада залишається без будь-яких ознак легітимної та легальної місцевої влади. Такий варіант простежується в особливо активних громадах, які на початку окупації чинили активний супротив на чолі з головою громади. Звісно, є випадки, коли голову громади повертають з окупаційного полону і він продовжує виконувати свої обов'язки вже з іншого, більш безпечного для його життя місця. А є випадки, де голови громад невідомо ще скільки часу будуть в полоні, і тому проявів владної діяльності з боку українського самоврядування в громаді не відбувається (Мищенко, 2022; Баштанська ОТГ, 2019).

Є й інша модель комунікації, коли голови з самого початку окупації переходять на бік окупантів, тим самим стають колаборантами і закликають мешканців громади не робити супротив. Така модель комунікації, вважаємо, теж не є прийнятною, тому що така діяльність як мінімум суперечить Конституції України та іншим Законам України, які розкривають майбутню долю зрадників. Подальша доля громадян в таких громадах залежить від власних настанов самоідентифікації та розуміння подальшої долі у часи, коли територія буде деокупована. Проукраїнська комунікація з населенням повинна стати першочерговим завданням для небайдужих мешканців громади для того, щоб об'єктивно розуміти, що відбувається в громаді, та тримати зв'язок з обласною військово-цивільною адміністрацією. Комунікація з громадою є дуже важливою у таких випадках, оскільки окупаційні війська мають широкий арсенал пропагандистських методів перекручування фактів, які здатні трансформувати думку населення не на користь української сторони (Мищенко, 2022).

Не менш важливим є розвиток стратегічної комунікації у тих громадах, які далекі від військових подій, але повномасштабна війна тим чи іншим чином теж вплинула на особливості інформування населення. В неокупованих громадах значно легше налагодити стратегічну комунікацію між органом місцевого самоврядування та громадою. Але варто враховувати як загальні базові складники стратегічної комунікації, так і ті корективи, які принесла війна в країні.

Отже, розглянемо більш детально, як реалізується стратегічна комунікація в ОТГ, які знаходяться на підконтрольній Україні території під час воєнного стану. Особливо актуальними лініями стратегічної комунікації в громадах стали: інформування щодо військових подій в області (якщо область частково окупована), в регіоні, та в цілому в країні; боротьба з фейками та російською пропагандою, які націлені на дискредитацію політичного керівництва країни та усіх збройних сил України; налагодження комунікації з ВПО, що оселилися в громаді.

Щодо інформування мешканців громад відносно військових подій, то на початку війни відчувалась певна неорганізованість у поданні інформації, не було єдиного формату бачення у висвітлювання фактів широкому загалу як з боку центральної, так і місцевої влади. Представники місцевого самоврядування, особливо у прифронтових зонах, часто могли надати інформацію, яка з позицій військового бачення не повинна була висвітлюватися для цивільних з тих чи інших причин. Або навпаки, суспільство актуалізувало питання до місцевих органів влади з низки питань, що стосуються саме військових подій в країні (сигнали повітряної тривоги, наявність бомбосховищ, контроль за цінами на харчові продукти, питання бензину тощо), а відповіді на них були або взагалі відсутні, або носили формальний характер. Отже бачимо, що органи місцевого самоврядування на початку повномасштабної війни в Україні не були готові до проведення відповідної інформаційної кампанії, а стратегічна комунікація з питань, що тим чи іншим чином пов'язані з військовими подіями, вибудовувалася вже під час війни.

Наступним актуальним напрямком є налагодження комунікації органів місцевого самоврядування з ВПО. Так як більшість ВПО знаходяться у стресовому стані внаслідок вимушеного полишення домівок через активні бойові дії або через «тихий» окупаційний терор, варто розуміти, що комунікація повинна відбуватися достатньо делікатно. Побудова комунікаційної стратегії громад з ВПО повинна обговорюватися зі спеціалістами (психологи, соціальні працівники) з врахуванням усіх можливих нюансів, що можуть виникнути з даною категорією населення.

Доцільно виділити два основні вектори комунікації місцевого самоврядування з ВПО, це: 1) надання першочергового та необхідного для облаштування життя в громаді та 2) нейтралізація конфліктів між місцевими жителями громад та ВПО (дана тенденція відбувається на західній території України). Щодо облаштування життя ВПО в нових умовах, то питання комунікації з ВПО розділили з місцевим самоврядуванням волонтери благодійних та громадських організацій. Державні інституції та органи місцевого самоврядування в більшості випадків у перші тижні війни виявились не підготовленими для зустрічі та допомоги ВПО (Укрінформ, 2022). У цьому випадку активно були залучені як волонтерські організації, так і міжнародні партнери, які допомагали місцевій владі з потоками біженців. Звісно, з часом органи місцевого самоврядування змогли вибудувати канали комунікації з біженцями та забезпечувати мінімальні потреби ВПО. Швидкість та якість налагодження комунікації залежить саме від відкритості органів місцевого самоврядування до сприйняття критики та здатності швидко реагувати на ті чи інші проблеми (отримання статусу ВПО, низка питань щодо отримання гуманітарної допомоги, надання тимчасового житла для ВПО, грошові виплати).

На допомогу органам місцевого самоврядування для зворотної комунікації ставали місцеві інформаційні канали в соціальних мережах та месенджерах; саме завдяки таким каналам інформація від ВПО ставала більш публічною, що, в свою чергу, пришвидшувало процес вирішення питань. У питанні щодо нейтралізації конфліктів між місцевими та ВПО місцеве самоврядування повинно провести інформаційну роботу з кожною категорією населення окремо та пояснити, наскільки негативно впливає конфліктна ситуація, що виникла, на внутрішній стан громад. Звісно, повністю уникнути конфліктів неможливо, але роботи з попередження та нейтралізації конфліктів повинні бути проведені. Вважаємо, що інформаційні кампанії по уникненню конфліктів між представниками різних регіонів України повинні реалізовуватися не лише органами місцевого самоврядування, але й на державному рівні. Причини конфлікту можуть бути різні, але усім варто розуміти, що сьогодні в країні триває війна, і зусилля кожного повинні бути спрямовані на перемогу України.

Таким чином бачимо, що органи місцевого самоврядування, незважаючи на той факт, що в країні 8 років тривала війна на Донбасі, не були готові до початку повномасштабної війни. Непідготовленість стосувалась як матеріальної сфери, так й інформаційної. Будь-яку громаду країни, не дивлячись, в якій частині України вона розташована, так чи інакше спіткало проблемне питання налагодження комунікації під час воєнного стану. Тому актуальними на сьогодні є більш детальна розробка стратегії комунікації в умовах війни, удосконалення тих механізмів, які функціонують зараз, та розробка й аналіз усіх можливих сценаріїв, які можуть бути в громаді під час війни. Актуальними питаннями залишаються своєчасне інформування громади про повітряну тривогу, артобстріл, найближчі безпечні укриття, та роз'яснювальна робота щодо подальших дій у разі обстрілу громади. Не менш важливим є своєчасне інформування про необхідність евакуюватися з небезпечної для життя громади. Місцева влада та громадяни повинні усвідомлювати рівень загрози як в громаді, так і в країні в цілому, знати та чітко знати, що варто робити у разі екстрених випадків на декілька кроків наперед. Тому органам місцевого самоврядування варто розробити інформаційні дорожівкази щодо подальших дій у разі загострення військової ситуації, а для небайдужих громадян проводити сумісно з волонтерськими, благодійними та міжнародними організаціями освітні проекти, метою яких буде комплексне навчання щодо того, як жити в умовах війни.

На нашу думку, таке навчання повинно включати: вміння надавати першу медичну допомогу, також психологічну допомогу як собі так і іншим (особливо вразливим категоріям населення), розпізнавати фейки, мати базові знання про військову зброю, можливо, також розуміння медіаторних технологій,

наприклад, як вести себе, якщо зустрівся з окупантом та ін. Особливо важливим вважаємо реалізувати дані освітні напрямки в областях, що межують з країнами, які здатні напасти. Вважаємо, що після деокупації тих територій України, які знаходяться під тимчасовою окупацією, особливо важливо налагодити саме цю лінію стратегічної комунікації, бо, як демонструє практика, ворог є дуже підступним та може нанести удар у будь-який час.

Висновки. Під час запровадження воєнного стану абсолютна більшість громад в Україні виявилась не готовою до повномасштабної російсько-української війни. Перші дні та тижні війни в громадах проводилась слабка комунікація щодо військового положення в цілому та розуміння того, що варто чи не варто робити мешканцям громад. Більшість комунікацій йшла або від центрального керівництва країни, або завдяки небайдужим громадянам або громадським організаціям, які могли допомогти подолати панічні настрої та пояснити населенню, як діяти. Лише згодом органи місцевого самоврядування змогли налагодити стратегічну комунікацію з населенням громади щодо питань, які актуалізувалися під час воєнного стану. Не своєчасна реакція на виклик сучасності продемонструвала неготовність органів місцевого самоврядування до початку повномасштабної війни. На сьогодні існує два основні сценарії комунікації місцевої влади з громадою, що залежать від умов, у яких опинилася громада: 1) громада знаходиться під тимчасовою окупацією та 2) громада на підконтрольній території України. Кожен з цих варіантів, як ми зазначали, має свої особливості та складнощі, які вимагають професійності, уваги та доопрацювання для більшої ефективності комунікаційної стратегії. Було запропоновано розробити спеціальні освітні проекти, які б допомогли як громаді, так і органам місцевого самоврядування більш ефективно налагоджувати комунікацію в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Влада громад має налагоджувати комунікацію між переселенцями і місцевими жителями – U-LEAD. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3531661-vlada-gromad-mae-nalagodzuvati-komunikaciju-miz-pereselencami-i-miscevimi-zitelami-ulead.html> (дата звернення: 04.08.2022).
2. Картки: що таке стратегічна комунікація і кому вона потрібна. URL: <https://cpc.com.ua/articles/kartki-scho-take-strategichna-komunikaciya-i-komu-vona-potribna> (дата звернення: 04.08.2022).
3. Комунікаційна стратегія Баштанської ОТГ на 2019–2026 рр. URL: <https://bashtanskaotg.gov.ua/storage/documents/attachments/b047350e4f74d409c0914609a46dc728.pdf> (дата звернення: 05.08.2022).
4. Куропась І. Комунікаційна стратегія громади: тренд чи необхідність? URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/59429/> (дата звернення: 08.08.2022).
5. Міщенко А. С. Особливості комунікації органів місцевого самоврядування з населенням об'єднаних територіальних громад, що знаходяться під тимчасовою окупацією. *Матеріали XII Міжнародної наукової конференції «Соціально-економічне прогнозування та проектування майбутнього: зміни глобальної безпеки як виклик миротворенню та медіації»*. Запоріжжя : КСК-Альянс. 2022. С. 79–81.

References:

1. Ukrinform (2022). Vlada hromad maie nalagodzuvaty komunikatsiiu mizh pereselentsiamy i mistsevymy zhyteliamy – U-LEAD [Community authorities should establish communication between immigrants and local residents – U-LEAD]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3531661-vlada-gromad-mae-nalagodzuvati-komunikaciju-miz-pereselencami-i-miscevimi-zitelami-ulead.html> (accessed: 04.08.2022).
2. Center for political consulting (2020). Kartky: shcho take stratehichna komunikatsiia i komu vona potribna [Cards: what is strategic communication and who needs it]. Retrieved from: <https://cpc.com.ua/articles/kartki-scho-take-strategichna-komunikaciya-i-komu-vona-potribna> (accessed: 04.08.2022).
3. Bashtanska OTG (2019). Komunikatsiina stratehiia Bashtanskoj OTH na 2019–2026 rr. [Communication strategy of Bashtanska OTG for 2019–2026]. Retrieved from: <https://bashtanskaotg.gov.ua/storage/documents/attachments/b047350e4f74d409c0914609a46dc728.pdf> (accessed 05.08.2022).
4. Kuropas, I. (2020). Komunikatsiina stratehiia hromady: trend chy neobkhdnist? [Community communication strategy: trend or necessity?]. Retrieved from: <https://gurt.org.ua/news/informator/59429/> (accessed 08.08.2022).
5. Mishchenko, A. S. (2022). Osoblyvosti komunikatsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z naseleнням obiednanykh terytorialnykh hromad, shcho znakhodiatsia pid tymchasovoiu okupatsiieiu [Peculiarities of communication between local self-government bodies and the population of united territorial communities under temporary occupation]. *Materialy XII Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii “Sotsialne prohnozuvannia ta proektuvannia maibutnoho: zminy hlobalnoi bezpeky yak vyklyk myrotvorenniu ta mediatsii”*. Zaporizhzhia : KSK-Alians. S. 79–81.